

ΛΑΟΥΡΑ ΜΑΡΑΤΟΥ-ΑΛΙΠΡΑΝΤΗ*

Ελλειμματική ανάπτυξη της Κοινωνιολογίας
της Οικογένειας στην Ελλάδα.
Σύγχρονες τάσεις και εξελίξεις της οικογένειας

Ι. Η Κοινωνιολογία στην Ελλάδα: σύντομο χρονικό

Η επιστήμη της Κοινωνιολογίας, είναι όπως είναι γνωστό, η συστηματική μελέτη του κοινωνικού κόσμου, των ομάδων και των κοινωνιών των ανθρώπων και εμφανίζεται στις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Το επιστημονικό πεδίο της νέας αυτής επιστήμης καλύπτει ένα εξαιρετικά μεγάλο εύρος που εκτείνεται από την ανάλυση μικρών ομάδων μέχρι τη διερεύνηση των παγκόσμιων διαδικασιών. Η Κοινωνιολογία διδάχτηκε με αυτή την ονομασία για πρώτη φορά το 1890 στις ΗΠΑ, στο Πανεπιστήμιο του Kansas από τον Frank Blackmar. Στην Ευρώπη το πρώτο Τμήμα ιδρύθηκε το 1895 στο Πανεπιστήμιο του Bordeaux από τον Emile Durkheim, ενώ στο Ηνωμένο Βασίλειο το πρώτο Τμήμα δημιουργείται το 1904 στο London School of Economics and Political Science.

Στη χώρα μας ξεκινά κατά την πρώτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα με την ίδρυση του πρώτου κοινωνιολογικού συνδέσμου την «Κοινωνιολογική Εταιρεία (ΚΕ)» με επίκεντρο τον Αλέξανδρο Παπαναστασίου το 1908, που συγκεντρώνει μια ομάδα προβεβλημένων προσώπων που πολλοί από αυτούς θα διαδραματίσουν ενεργό ρόλο στα πολιτικά πράγματα της χώρας (ο ίδιος έγινε δύο φορές Πρωθυπουργός) σε βενιζελικές κυβερνήσεις, και πολλές φορές υπουργός, όπως και ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος (Πρωθυπουργός) και ο Κωνσταντίνος

* Δρ. Κοινωνιολογίας, Ομ. Διευθύντρια Ερευνών στο Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ).

Τσάτσος (Πρόεδρος της Δημοκρατίας). Όπως μάλιστα επισημαίνεται από πολλούς επιστήμονες αυτή η εξαρχής εμπλοκή των μελών της Κοινωνιολογικής Εταιρείας (ΚΕ), στην πολιτική, αποτελεί στοιχείο που θα επιδράσει αρνητικά στην εξέλιξη της κοινωνιολογίας στον ελληνικό χώρο γενικότερα¹.

Ως αυτόνομος επιστημονικός κλάδος μετά από μια περίοδο οπισθοχώρησης, η Κοινωνιολογία αναπτύσσεται στη χώρα μας με καθυστέρηση και ιδίως μετά το 1950. Την περίοδο αυτή ξεκινούν αφενός παραδόσεις μαθημάτων σε Πανεπιστήμια (ΑΣΟΕΕ, ΠΑΝΤΕΙΟ, Γεωπονική) και ιδρύονται Πανεπιστημιακές έδρες με σημαντική απήχηση και αφετέρου ιδρύεται το 1960 το Κέντρο Κοινωνικών Επιστημών Αθηνών (ΚΚΕΑ) με πρωτοβουλία και ενίσχυση της UNESCO². Το Κέντρο διαδραματίζει εξαρχής σημαντικό ρόλο στη διερεύνηση και αποτύπωση όψεων της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας με την πραγματοποίηση ερευνών από σημαντικούς Γάλλους και Έλληνες κοινωνικούς επιστήμονες, οι οποίες δημοσιεύονται σε σειρά κοινωνιολογικών βιβλίων και στην περιοδική έκδοση «Κοινωνιολογική Σκέψη» και γίνεται πόλος έλξης νέων επιστημόνων που έχουν κάνει σπουδές Κοινωνιολογίας στο εξωτερικό. Μετά το 1967 το Κέντρο μετονομάστηκε σε «Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών», ενώ η περιοδική έκδοση που εκδίδει «Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών» συνεχίζεται μέχρι σήμερα.

1. ΚΥΡΤΣΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ-ΑΝΔΡΕΑΣ (1996), *Κοινωνιολογική σκέψη και εκσυγχρονιστικές ιδεολογίες στον ελληνικό μεσοπόλεμο*, Αθήνα, Νήσος. ΚΟΝΙΟΡΔΟΣ Σ. («Η συζήτηση για τη δημόσια κοινωνιολογία και η κοινωνιολογία στην Ελλάδα», στο Μ. ΚΟΥΣΗ, Μ. ΣΑΜΑΤΑΣ, Σ. ΚΟΝΙΟΡΔΟΣ (επιμ.), *Κοινωνία και Εξουσία. Δωρήματα στον Κωνσταντίνο Τσουκαλά*).
2. ΣΟΡΩΚΟΣ ΣΤ. (2003), «Κοινωνική επιστήμη και έρευνα στη μεταπολεμική Ελλάδα: Η ίδρυση του Κέντρου Κοινωνικών Επιστημών Αθηνών», στο Ι. ΛΑΜΠΙΡΗ-ΔΗΜΑΚΗ (επιμ.), *Κοινωνικές επιστήμες και πρωτοπορία στην Ελλάδα 1950-1967*, Αθήνα, Gutenberg, 395-402. ΛΑΜΠΙΡΗ-ΔΗΜΑΚΗ Ι. (1997), *Η Κοινωνιολογία στην Ελλάδα σήμερα (1988-1996)*, Αθήνα: Παπαζήσης, τόμος Β'. Ι. ΛΑΜΠΙΡΗ-ΔΗΜΑΚΗ, (2002), *Η Κοινωνιολογία στην Ελλάδα σήμερα. Η Ολοκλήρωση της τριλογίας (1959-2000)*, Αθήνα: Παπαζήσης, τόμος Γ'.

Μετά τη Μεταπολίτευση (1974) το ΕΚΚΕ αναδιαρθρώνεται (με την αποχουντοποίηση) δημιουργώντας έτσι ένα νέο κύτταρο κοινωνιολογικής γνώσης και προσελκύοντας νέους επιστήμονες που είχαν κάνει σπουδές στο εξωτερικό σε διαφορετικά πεδία της Κοινωνιολογίας³. Η ύπαρξη πολυαριθμών πεδίων αντανακλά εξάλλου την ποικιλομορφία την οποία παρουσιάζει το ίδιο το αντικείμενο της επιστήμης αυτής. Στο ΕΚΚΕ, λοιπόν, όπου εργαζόμουν ως βοηθός έρευνας, είχα την ευκαιρία να συνεργαστώ με τον νέο ερευνητή Θανάση Κ. Παπαχρίστου, που μετά από τις σπουδές του στη Γαλλία, εργάστηκε για ένα διάστημα στο Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών στο πεδίο της Κοινωνιολογίας του Δικαίου. Ο Θανάσης Κ. Παπαχρίστου, ήταν ένας εξαιρετικός συνάδελφος και είχα την ευκαιρία να μάθω πολλά κοντά του, ενώ με την ευαισθησία που τον διέκρινε, με τις γνώσεις και τις εμπειρίες του μοιραστήκαμε προβληματισμούς και ανησυχίες σε ζητήματα γύρω από το θεσμό της οικογένειας. Η έλλειψη θεσμικού πλαισίου στα ερευνητικά κέντρα την περίοδο αυτή και η αδυναμία πραγματοποίησης ακαδημαϊκής σταδιοδρομίας, καθιστούσε το ΕΚΚΕ μη θελκτικό για νέους επιστήμονες με υψηλά προσόντα. Έτσι, ο Θανάσης εξελέγη στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών το 1981 κάνοντας μια λαμπρή ακαδημαϊκή σταδιοδρομία. Κατά τη διάρκεια της ακαδημαϊκής του πορείας εξακολουθήσαμε κάποιες συνεργασίες στο μεταπτυχιακό της σχολής, σε σχετικές έρευνες και βρεθήκαμε εκ νέου στο Δ.Σ. της «Ελληνικής Εταιρείας Οικογενειακού Δικαίου».

Μόλις τη δεκαετία του 1980 το πρώτο Πανεπιστημιακό Τμήμα Κοινωνιολογίας ιδρύεται στο Πάντειο Πανεπιστήμιο (1984), και ακολουθούν το 1987 το δεύτερο Τμήμα στην Κρήτη (Ρέθυμνο) και το 1989 το τρίτο στην Μυτιλήνη (Πανεπιστήμιο Αιγαίου). Εξάλλου, πρόσφατα, η ελληνική Πολιτεία ακολούθησε τη διεθνή πρακτική στην έρευνα με τον Ενιαίο χώρο Έρευνας και Παιδείας και την υπαγωγή των Δημό-

3. KASSIMATI K. (1988), "Development of Social Research in Greece: Problems, trends and perspectives". *International Sociology*, 13 (3), 311-324. ΜΑΡΑΤΟΥ-ΑΛΙΠΡΑΝΤΗ Λ. (1987), «Δομικά χαρακτηριστικά και παραδοσιακές λειτουργίες της αγροτικής οικογένειας: Εμπειρικές έρευνες», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, Νο 66, σ. 73-105.

σιων Ερευνητικών Κέντρων στο Υπουργείο Παιδείας με αντίστοιχο με τα ΑΕΙ θεσμικό πλαίσιο. Παρά τη θεσμοποίηση της Κοινωνιολογίας, μέχρι σήμερα δεν μπορούμε να μιλάμε ούτε για την παραγωγή μιας ελληνικής κοινωνιολογικής –θεωρητικής σκέψης– ούτε για μια δημόσια Κοινωνιολογία, κάτι που θα απαιτούσε, αναμφίβολα την ισχυροποίηση της επαγγελματικής Κοινωνιολογίας και την ενίσχυση της χρηματοδότησης της κοινωνικής έρευνας.

II. Κοινωνιολογία της Οικογένειας και του Δικαίου: ελλειμματική ανάπτυξη

Ο κοινωνικός θεσμός της οικογένειας αποτελεί ιστορικά αντικείμενο μελέτης της Κοινωνιολογίας. Οι «μεγάλες» κοινωνιολογικές θεωρίες της οικογένειας και ιδιαίτερα του E. Durkheim⁴ κυριάρχησαν μέχρι τη δεκαετία του 1940 όπου, σύμφωνα με την Segalen (1986)⁵, οι Γάλλοι κοινωνιολόγοι της οικογένειας έστρεψαν το ενδιαφέρον τους προς την αμερικανική Κοινωνιολογία και την κοινωνική ανθρωπολογία για την ανεύρεση θεωριών και μεθοδολογιών. Η θεωρία που επηρέασε τη σύγχρονη άποψη για τη δομή και λειτουργία της αστικής οικογένειας είναι αυτή του Αμερικανού Talcot Parsons⁶.

Αν και τα θέματα τα σχετικά με την οικογένεια παρουσιάζουν έντονο ενδιαφέρον από τη δεκαετία του 1960 διεθνώς, γεγονός που εκφράζεται με το πλήθος των μελετών και των ερευνών που έχουν δημοσιευτεί καθώς και από τις θεωρητικές προσεγγίσεις που διατυπώθηκαν στο πεδίο αυτό, στη χώρα μας αντίθετα δεν αναπτύσσεται σε ικανοποιητικό βαθμό⁷. Σχετικές εμπειρικές κοινωνιολογικές μελέ-

4. DURKHEIM E. (1888), « Introduction de la Sociologie de la Famille ». *Annales de la Faculté de Lettres de Bordeaux*, 10.

5. SEGALLEN M. (1996), *Sociologie de la Famille*. Paris Armand Colin (4^η έκδοση). DE SINGLY FR. (1996), *Κοινωνιολογία της Σύγχρονης Οικογένειας*, Αθήνα: Σαββάλας.

6. PARSONS T. (1949), "The social structure of the family", in R. N. ANSHEN (ed.), *The Family: its functions and destiny*, New York, HARPER. PARSONS T. and R. BALES (1955), *Family, Socialization and Interaction Process*, Clencoe, Free Press.

7. ΜΟΥΣΟΥΡΟΥ Α. (1993), «Για τη Σύγχρονη Κοινωνιολογία της Οικογένειας: Αναφορά στη διεθνή βιβλιογραφία», *ΔΙΑΒΑΖΩ*, τ. 241, σ. 14-20. ΜΟΥΣΟΥΡΟΥ Α. (1998), *Κοινωνι-*

τες που πραγματοποιήθηκαν κυρίως από το ΕΚΚΕ στη δεκαετία 1980-1990, αφορούν κυρίως τις δημογραφικές συμπεριφορές και τους κοινωνικούς ρόλους των συζύγων στο πλαίσιο της καθημερινής οικογενειακής ζωής, ενώ κάποιες πιο πρόσφατες μελέτες διερευνούν ζητήματα εξισορρόπησης επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής και το ρόλο του πατέρα στη σύγχρονη οικογένεια⁸.

Εξάλλου, όπως αναφέραμε, πολλές μελέτες διαχρονικά αφορούν τις δημογραφικές εξελίξεις σχετικά με τα οικογενειακά δημογραφικά δεδομένα, όσον αφορά την τεκνοποίηση, τη σύναψη γάμου, τη δημιουργία οικογένειας, φαινόμενα που αντανακλούν τις τάσεις της οικογένειας, χωρίς, όμως, να υπεισέρχονται στους κοινωνικούς παράγοντες που επιδρούν και στις βαθύτερες αιτίες οι οποίες διαμορφώνουν τη σύγχρονη πραγματικότητα της ελληνικής οικογένειας⁹.

Στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης θα αναφερθούμε στο καίριο ζήτημα σχετικά με τις σύγχρονες τάσεις και εξελίξεις της οικογένειας

ολογία της Σύγχρονης Οικογένειας. Αθήνα: Gutenberg. Roussel L (1989), *La Famille in certaine*, Paris : Odile Jacob.

8. Βλ. ΜΟΥΣΟΥΡΟΥ Α. (1983), *Κύκλος της οικογενειακής ζωής και γυναικεία απασχόληση*. Αθήνα. ΜΑΡΑΤΟΥ-ΑΛΙΠΡΑΝΤΗ Α. (1999), *Η οικογένεια στην Αθήνα: οικογενειακά πρότυπα και συζυγικές πρακτικές*. Αθήνα. ΕΚΚΕ, Β' έκδοση, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών (1999), *Σύγχρονη οικογένεια: Διεπιστημονικές προσεγγίσεις*. Ειδικό Τεύχος, 98-99. ΚΟΓΚΙΔΟΥ Δ. (1995), *Μονογονεϊκές οικογένειες*, Αθήνα: Νέα Σύνορα, Λιβάνης. ΚΟΡΩΝΑΙΟΥ Α. κ.ά. (2007), *Ο ρόλος των πατέρων στην εξισορρόπηση της επαγγελματικής και οικογενειακής-προσωπικής ζωής*, Αθήνα: Κέντρο Ερευνών Για Θέματα Ισότητας (Κ.Ε.Θ.Ι.). ΑΛΙΠΡΑΝΤΗ-ΜΑΡΑΤΟΥ Α. κ.ά. (επιμ.), (2016), *(Αν)Ισορροπία της επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής*. Αθήνα: ΚΜΟΠ-ΕΚΚΕ.
9. Βλ. ΣΥΜΕΩΝΙΔΟΥ Χ. (1990), *Απασχόληση και γονιμότητα των γυναικών στην περιοχή της Πρωτεύουσας*, Αθήνα: ΕΚΚΕ. ΣΥΜΕΩΝΙΔΟΥ Χ./ΜΑΡΑΤΟΥ Α. κ.ά., 1992, *Κοινωνικο-οικονομικοί προσδιοριστικοί παράγοντες της γονιμότητας στην Ελλάδα*, τόμος Α', Ανάλυση για την Περιοχή της Πρωτεύουσας, Αθήνα: ΕΚΚΕ. ΚΟΤΖΑΜΑΝΗΣ Β. / ΜΑΡΑΤΟΥ-ΑΛΙΠΡΑΝΤΗ Α. (επιμ.), (1994), *Δημογραφικές Εξελίξεις στην Μεταπολεμική Ελλάδα*, Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου, Αθήνα: Εκδόσεις Λιβάνη «Νέα Σύνορα». ΣΥΜΕΩΝΙΔΟΥ Χ./ΜΑΡΑΤΟΥ Α. κ.ά. (1997), *Κοινωνικο-οικονομικοί προσδιοριστικοί παράγοντες της γονιμότητας στην Ελλάδα*, τόμος Β', Ανάλυση κατά περιοχές, Αθήνα: ΕΚΚΕ, Ακαδημία Αθηνών (2011). *Πληθυσμιακές Τάσεις και Προοπτικές: Ελλάδα και Ευρωπαϊκή Ένωση*, Πρακτικά Συνεδρίου.

στη χώρα μας στη δομή, στη λειτουργία της, στις αναπαραγωγικές συμπεριφορές, στα οικογενειακά μοντέλα, ζητήματα που εμπίπτουν στο πεδίο της Κοινωνιολογίας της Οικογένειας. Ωστόσο η ανάλυσή μας στηρίζεται σε ποσοτικά δεδομένα από την ΕΛΣΤΑΤ, εφόσον, όπως αναφέραμε, σπανίζουν οι εμπειρικές έρευνες στα θέματα αυτά.

III. Μεταβολές της σύγχρονης οικογένειας: «από κοινωνικός θεσμός σε ομάδα εκούσιας συμβίωσης»

Κατά τις δεκαετίες του 1960-1970, σε όλες τις δυτικοευρωπαϊκές χώρες παρατηρούνται πολλές αλλαγές στην οικογένεια, στη δομή, στη σύνθεση αυτής και στις ενδο-οικογενειακές σχέσεις. Οι αλλαγές αυτές εγγράφονται στη γενικότερη μεταβολή των αναπαραστάσεων και των πρακτικών όσον αφορά την ιδιωτική ζωή και στη διαμόρφωση νέων όρων και κανόνων στις διαπροσωπικές σχέσεις.¹⁰

Ας δούμε πιο συγκεκριμένα τι μεταβολές παρατηρούνται στη σύγχρονη οικογένεια σε ευρωπαϊκό επίπεδο:

Αναφορικά με τη δημιουργία οικογένειας και τη συντροφικότητα παρατηρούνται σημαντικές μεταβολές: γίνονται λιγότεροι γάμοι, με καθυστέρηση δηλ. άνδρες και γυναίκες παντρεύονται σε μεγαλύτερη ηλικία (περίπου 30 χρονών). Όπως επισημαίνεται, η μεγαλύτερη διάρκεια εκπαίδευσης, η ανεργία των νέων, η εργασιακή ανασφάλεια και η προοπτική της ανεργίας δρουν ανασταλτικά στη δημιουργία πιο μόνιμης σχέσης και οικογένειας. Εξάλλου, η συμβίωση χωρίς γάμο – που έχει θεσμοθετηθεί σε πολλές χώρες – αποτελεί το εναλλακτικό σχήμα που συναντάται πολύ συχνά στις δυτικοευρωπαϊκές χώρες, αλλά και στη χώρα μας με το σύμφωνο συμβίωσης¹¹.

10. SINGLY DE FR. - CICHELLI V. (2003), "Contemporary Families: Social Reproduction and Personal Fulfillment", in KERTWER and D. BARBAGLI M. (eds.), *Family Life in the Twentieth Century*. New Haven and London: Yale University Press, pp. 311-349. ΜΟΥΣΟΥΡΟΥ Λ. και ΣΤΡΑΤΗΓΑΚΗ Μ. (επιμ.), (2004), *Ζητήματα οικογενειακής πολιτικής*, Αθήνα: Gutenberg.

11. ΜΑΡΑΤΟΥ-ΑΛΙΠΡΑΝΤΗ Λ. (2014), «Κοινωνική συνοχή και οικογένεια-Μεταβολές και αλληλεπιδράσεις», στο *Οικογένεια. Φύλο και Μετανάστευση στη Σύγχρονη Ελλάδα*, Τμηματικός Τόμος για την Καθηγήτρια Λ. Μουσούρου, Αθήνα: Gutenberg, σ. 70-87.

Σε σχέση με τη διάλυση των έγγαμων συμβιώσεων, πολλοί γάμοι καταλήγουν σε διαζύγιο. Στη χώρα μας η συχνότητα των διαζυγίων αυξάνεται αλλά με χαμηλότερους ρυθμούς συγκριτικά με τις άλλες δυτικοευρωπαϊκές χώρες.

Όσον αφορά τις αναπαραγωγικές συμπεριφορές / γεννήσεις παιδιών: παρατηρείται συνεχής μείωση των γεννήσεων. Καθοδική πορεία του δείκτη γονιμότητας (μέσος αριθμός γεννήσεων ανά γυναίκα αναπαραγωγικής ηλικίας. Ενδεικτικά για το σύνολο της ΕΕ -27- αντιστοιχούν 1,60 παιδιά ανά γυναίκα αναπαραγωγικής ηλικίας, και μόνο 1,32 για την Ελλάδα) και μεγάλη αύξηση της μέσης ηλικίας των μητέρων που ξεπέρασε τα 30 χρόνια. Είναι γνωστό ότι για την ανανέωση του πληθυσμού ο δείκτης πρέπει να είναι 2,1 παιδιά ανά γυναίκα αναπαραγωγικής ηλικίας.

Μια άλλη σημαντική μεταβολή αφορά την αύξηση της εκτός γάμου γεννητικότητας: οι γεννήσεις παιδιών χωρίς να έχει προηγηθεί γάμος αυξάνονται σημαντικά φτάνοντας το 40-30% στις χώρες της Βόρειας και Κεντρικής Ευρώπης, αλλά μόνο το 8% στην Ελλάδα - λόγω της έλλειψης επιδομάτων και μέτρων στήριξης των μόνων - ανύπαντρων μητέρων. Επίσης παρατηρείται επικράτηση νέων σχημάτων οικογενειακής ζωής, που αφορά κυρίως: την αύξηση των μονομελών νοικοκυριών (νέων ατόμων που ζουν μόνοι, αλλά και ηλικιωμένων πολύ συχνά) και των μονογονεϊκών οικογενειών, δηλαδή τα νοικοκυριά με παρουσία ενός γονέα και ανήλικων παιδιού-ών στην Ευρώπη (γύρω στο 15% του συνόλου των οικογενειών με παιδί-ά)¹².

Παράλληλα με τις εξελίξεις αυτές, μεγάλος αριθμός από τις γυναίκες (σύζυγοι και οι μητέρες) πλέον εργάζεται και συμμετέχει στην αγορά εργασίας και το μοντέλο οικογένειας «διπλής απασχόλησης» επικρατεί. Αν και οι διαφορές στους δείκτες απασχόλησης μεταξύ των ανδρών και των γυναικών έχουν μειωθεί, εξακολουθούν εντούτοις να υπάρχουν¹³ σημαντικές έμφυλες διακρίσεις.

12. LEWIS J. (2006), *Children, Changing Families and Welfare States*. London: Edward Elgar.

13. ΜΟΥΣΟΥΡΟΥ Α. (2005), *Γυναίκα και απασχόληση. Δέκα ζητήματα*, Αθήνα: Gutenberg. ΛΙΑΠΗ ΜΗΛΑ Ι. (2010), *Οι Αν-ισότητες μεταξύ των φύλων στην αγορά ερ-*

Η συζυγική οικογένεια, που λειτουργούσε, λοιπόν, με την παραδοχή των συμπληρωματικών ρόλων, παύει να αποτελεί το κυρίαρχο μοντέλο και η επικράτηση νέων μοντέλων συμβίωσης αποτελεί την ένδειξη των συντελούμενων μετασχηματισμών¹⁴. Ωστόσο, όπως υποστηρίζεται σε σχετική μελέτη, παρά το γεγονός ότι ο κόσμος σήμερα βρίσκεται όλο και περισσότερο σε αλληλεξάρτηση εξαιτίας των τεχνολογικών και κοινωνικοοικονομικών μεταβολών, η οικογένεια παραμένει θεμελιώδης θεσμός στο πλαίσιο της παγκοσμιοποιημένης κοινωνίας. Ακόμη, η οικογένεια ανεξάρτητα από τη μορφή της, εξακολουθεί να αποτελεί το κατεξοχήν λειτουργικό στοιχείο της κοινωνικής δομής, διατηρώντας το σημαντικό οικονομικό και συναισθηματικό της ρόλο.¹⁵

1. Δεδομένα για την ελληνική οικογένεια

Μετά τη δεκαετία του 1970 παρατηρούνται, όπως αναφέραμε, σημαντικές αλλαγές στην ελληνική οικογένεια, στη δομή και στη σύνθεσή της, στις οικογενειακές συμπεριφορές και πρακτικές, στους κοινωνικούς ρόλους των ανδρών και των γυναικών, καθώς και στις ενδοοικογενειακές σχέσεις στις αναπτυγμένες χώρες. Οι μεταβολές αυτές συντελούνται με κάποια καθυστέρηση στη χώρα μας (έχουν προηγηθεί στις δυτικοευρωπαϊκές χώρες) και εγγράφονται στη γενικότερη μεταβολή των αναπαραστάσεων και των πρακτικών όσον αφορά την ιδιωτική ζωή και στη διαμόρφωση νέων όρων και κανόνων στις διαπροσωπικές σχέσεις¹⁶.

γασίας, Αθήνα: Εκδόσεις Σιδέρη.

14. SCABINI E. and ROSSI G. (2012), *Family Transitions and Families in Transition*, Milan: Vita e Pensiero.

15. TRASK B. (2010), *Globalization and Families. Accelerated Systemic Social Change*, University of Delaware, Springer.

16. ΑΛΙΠΡΑΝΤΗ-ΜΑΡΑΤΟΥ Λ., ΚΑΚΛΑΜΑΝΗ ΣΤ. (2011), «Γαμηλιότητα-Διαζυγίότητα στη σύγχρονη Ελλάδα», στο *Πληθυσμιακές Τάσεις και Προοπτικές: Ελλάδα και Ευρωπαϊκή Ένωση*, Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, (ΚΕΕΚ), Ελληνική Εταιρεία Δημογραφικών Ερευνών (ΕΔΗΜ), Πρακτικά Συνεδρίου, σ. 33-56). ΜΑΡΑΤΟΥ-ΑΛΙΠΡΑΝΤΗ / (2013), «Ελληνική οικογένεια: Σύγχρονες τάσεις και εξελίξεις», στα Πρακτικά του 3ου Πανελληνίου Συνεδρίου ΕΚΕ, *Ελληνική Κοινωνία, 1975-2010. Μετασχηματισμοί*

Ας δούμε πιο συγκεκριμένα τι μεταβολές παρατηρούνται στη σύγχρονη οικογένεια και στις οικογενειακές συμπεριφορές στη χώρα μας;

Αν και το παραδοσιακό πλαίσιο του γάμου παραμένει κυρίαρχο στη χώρα μας, οι τελούμενοι γάμοι (θρησκευτικοί και πολιτικοί) μειώνονται, ενώ βλέπουμε ότι από το 2014, οι πολιτικοί γάμοι και το σύμφωνο συμβίωσης ξεπέρασαν τους θρησκευτικούς γάμους. Το 2014 είναι το έτος της εκτίναξης των σύμφωνων συμβίωσης (+ 170% σε σχέση με το 2013) παρότι ακόμη αφορούσε μόνο τα ετερόφυλα ζευγάρια. Η αύξηση της συμβίωσης με σύμφωνο αυξάνεται συνεχώς και το 2016 αντιστοιχούσε στο 8% του συνόλου, ενώ αντίστοιχα ο αριθμός των γάμων μειώνεται φτάνοντας κάτω από 50.000 ετησίως (Πίνακας 1).

Πίνακας 1. Γάμοι ανάλογα με τον τύπο 2003-2016

Έτος	Γάμοι	Θρησκευτικοί	Πολιτικοί	Σύμφωνο Συμβίωσης
2003	61.081	47.871	13.210	-
2004	51.377	37.496	13.881	-
2005	61.043	43.601	17.442	-
2006	57.802	39.579	18.223	-
2007	61.377	40.734	20.643	-
2008	53.500	32.380	21.120	-
2009	59.212	34.375	24.837	161
2010	56.338	30.327	26.011	180
2011	55.099	28.472	26.627	185
2012	49.710	23.980	25.730	314
2013	51.256	25.624	25.632	581
2014	53.105	26.152	26.953	1.573
2015	53.672	26.419	27.253	2.611
2016	49.632	23.778	25.584	3.799

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ/Ελληνική Στατιστική Αρχή, *Συνθήκες διαβίωσης στην Ελλάδα*, 2018.

* Ο Θρησκευτικός γάμος που τελείται μετά τον πολιτικό δεν καταγράφεται.

Ανακατατάξεις, προκλήσεις, επιμ. Μ. ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΥ, Σ. ΚΟΝΙΟΡΔΟΣ, http://www.hellenicsociology.gr/sites/default/files/eke_praktika_2013.pdf

Εξετάζοντας την εξέλιξη των διαζυγίων, διαπιστώνουμε ότι η συχνότητα τους αυξάνεται σταθερά, αλλά με χαμηλότερους ρυθμούς στη χώρα μας συγκριτικά με τα ευρωπαϊκά δεδομένα. Στην αρχή της δεκαετίας του 2000 ο δείκτης διαζυγίων αντιστοιχούσε στο 20% των τελούμενων γάμων. Ωστόσο, μετά το 2010 ο αριθμός των διαζυγίων αυξάνεται σημαντικά ως αποτέλεσμα πιθανόν των προβλημάτων που αντιμετωπίζει η σύγχρονη μέση ελληνική οικογένεια την περίοδο αυτή, εξαιτίας της οικονομικής κρίσης και αντιστοιχεί περίπου στο 30% των τελούμενων γάμων (το 2015). Δηλαδή ένας στους τρεις γάμους καταλήγει πλέον σε διαζύγιο (Πίνακας 2). Εξάλλου, τα περισσότερα διαζύγια εκδίδονται συναινετικά (77% στο σύνολο διαζυγίων το 2015).

Πίνακας 2. Διαζύγια, 2003-2015

Έτος	Διαζύγια	% στους γάμους
2003	12.033	19,7
2004	12.307	24,0
2005	13.494	22,1
2006	13.218	22,9
2007	12.994	21,2
2008	13.163	24,6
2009	13.607	22,9
2010	13.275	23,6
2011	12.705	23,1
2012	14.880	30,2
2013	16.717	32,6
2014	14.427	27,2
2015	15.600	29,0

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ/Ελληνική Στατιστική Αρχή, Συνθήκες διαβίωσης στην Ελλάδα, 2018.

Όσον αφορά τις αναπαραγωγικές συμπεριφορές παρατηρούνται σημαντικές μεταβολές. Ήδη από τη δεκαετία του 1980, όπως διαπι-

στώνεται, παρατηρείται συνεχής μείωση του αριθμού των γεννήσεων. Η αύξηση του κόστους ανατροφής ενός παιδιού, η οικονομική ανασφάλεια, η υψηλή ανεργία, η ελλιπής στήριξη από το κράτος των εργαζόμενων γυναικών-μητέρων συντελούν στις παρατηρούμενες τάσεις, ενώ το 2010 φτάνουν στο ιστορικό χαμηλό των γεννήσεων, 92.898 από 106.000 που ήταν το 2004. Ακόμη, η μέση ηλικία της μητέρας κατά τη γέννηση, αυξάνεται συνεχώς, ξεπερνώντας τα 31 χρόνια το 2016. Όσον αφορά τις γεννήσεις εκτός γάμου αυτές κυμαίνονται σε σχετικά χαμηλά επίπεδα και κατά την πρόσφατη περίοδο αντιστοιχούν στο 8% του συνόλου των γεννήσεων, όχι μόνο λόγω κοινωνικών προκαταλήψεων, αλλά και λόγω της έλλειψης επιδομάτων και μέτρων στήριξης των μόνων-ανύπαντρων μητέρων στη χώρα μας (Πίνακας 3). Αντίθετα, στις ευρωπαϊκές χώρες όπως αναφέραμε, οι γεννήσεις παιδιών χωρίς να έχει προηγηθεί γάμος των γονέων αυξάνονται σημαντικά, φτάνοντας στο 40-30%.

Πίνακας 3. Γεννήσεις, γεννήσεις εκτός γάμου και Μέση Ηλικία Μητέρας κατά τη Γέννηση, 2003-2016

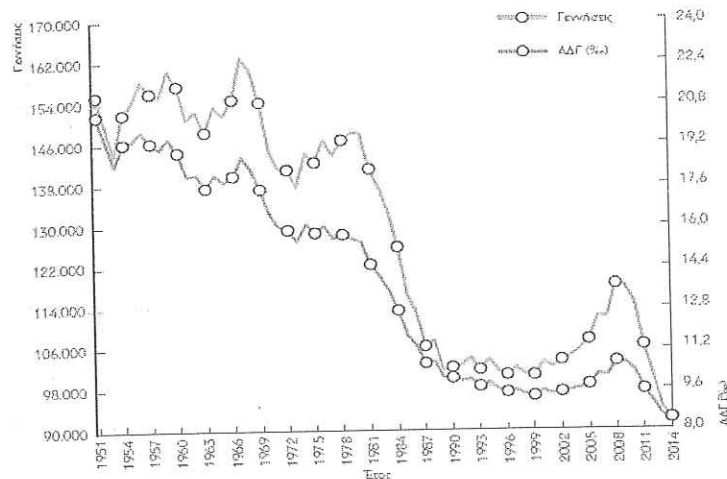
Έτος	Γεννήσεις	% γεννήσεων εκτός γάμου	Μέση Ηλικία Μητέρας
2003	104.420	4,9	29,50
2004	105.655	5,1	29,72
2005	107.545	5,4	29,91
2006	112.042	5,8	29,94
2007	111.926	5,9	30,07
2008	118.302	6,6	30,16
2009	117.933	7,3	30,32
2010	114.766	7,3	30,39
2011	106.428	7,4	30,49
2012	100.371	7,6	30,68
2013	94.174	6,7	30,90
2014	92.149	7,8	30,97
2015	91.847	8,0	31,3
2016	92.898	8,1	31,3

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ/Ελληνική Στατιστική Αρχή. Συνθήκες διαβίωσης στην Ελλάδα, 2018.

Στο Γράφημα 1 φαίνεται εξάλλου η καθοδική πορεία του συνθεκού δείκτη γονιμότητας (μέσος αριθμός γεννήσεων ανά γυναίκα αναπαραγωγικής ηλικίας) στην Ελλάδα που μέχρι τη δεκαετία τ 1980 κατέγραφε πολύ υψηλές τιμές (2,2-2,4 παιδιά ανά γυναίκα) παραμένοντας σταθερά πάνω από το όριο αναπαραγωγής των γενεά. Μετά το 1980 θα καταγράψει σε μια πρώτη περίοδο μια πτώση με ταχύτατους ρυθμούς. Από τις αρχές όμως της πρώτης δεκαετίας του αιώνα μας αρχίζει να ανακάμπτει (το 2005 θα υπερβεί τα 1,3 παιδιά γυναίκα και το 2008-2010 θα ξεπεράσει -έστω και οριακά- τα 1,5 παιδιά). Η ανόρθωση, όμως, αυτή των τιμών του δείκτη δεν θα συνεχιστεί, και το 2014 η τιμή του θα είναι σαφώς χαμηλότερη (1,3 παιδιά/γυναίκα). Μετά το 2009 οι Ελληνίδες αποκτούν 1,1 έως 1,3 παιδιά και σε πιο μεγάλη ηλικία, γεγονός που σημαίνει ότι 25% από τις γυναίκες μάλλον δεν θα αποκτήσει καθόλου παιδιά. Για το σύνολο της ΕΕ-27 ο αντίστοιχος δείκτης αντιστοιχεί στο 1,60 παιδιά (δηλαδή σε καμία χώρα ο δείκτης δεν είναι πάνω από δύο παιδιά)¹⁷.

17. ΔΙΑΝΕΟΣΙΣ (2016), *Η Πληθυσμιακή Εξέλιξη της Ελλάδας (2015-2050)*, Έκθεση Α' και Β' ΕΔΚΑ, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, σ. 180-181. ΚΟΤΖΑΜΑΝΗΣ Β. (2015), «Ο πλιθυσμός της Ελλάδος», Εργαστήριο Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων (ΕΔΚΑ), 2015, *Δημογραφικά Νέα*, τεύχος 25 (http://www.demography-lab.prd.uth.gr/DemoNews/demonews_25.pdf).

Γράφημα 1: Γεννήσεις και Αδρός Δείκτης Γεννητικότητας (ΑΔΓ)
(Ελλάδα, 1951-2014)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, ίδια επεξεργασία

Όπως επισημαίνεται σε πρόσφατη μελέτη, η συνεχής τάση μείωσης της γονιμότητας της 1^{ης} τάξης (των πρώτων δηλαδή γεννήσεων) στις νεότερες γενεές αποτυπώνει και **την ανάδυση ενός νέου φαινομένου, αυτού της αύξησης της τελικής ατεκνίας** που πιθανότατα θα οδηγήσει μία στις τέσσερις γυναίκες (25%) που γεννηθήκαν μετά τα τέλη της δεκαετίας του 1970 να μην τεκνοποιήσει.¹⁸

Ποικίλοι κοινωνικοί παράγοντες και σε συνδυασμό με την οικονομική κρίση αλλάζουν τις αναπαραγωγικές συμπεριφορές των νέων ατόμων στη χώρα μας. Κατά τις προηγούμενες δεκαετίες η επιθυμία για προσωπική ολοκλήρωση οδηγούσε σε μείωση της γεννητικότητας, τώρα η οικονομική ανασφάλεια οδηγεί σε αναβολή της απόφασης για τεκνοποίηση. Έτσι αυξάνεται συνεχώς, όπως αναφέραμε, η ηλικία τεκνοποίησης που κυμαίνεται μεταξύ 30-39 χρόνων. Πάντως

18. ΚΟΤΖΑΜΑΝΗΣ ΒΥΡΩΝ (2018), «Οι δημογραφικές εξελίξεις στη μεταπολεμική Ελλάδα, μια σύντομη παρουσίαση», *ΕΔΚΑ*, τεύχος 31^ο.

κατά την περίοδο (2011-2016) ο πληθυσμός της χώρας μειώνεται, γεγονός που οφείλεται στο ότι για πρώτη φορά στη μεταπολεμική δημογραφική ιστορία της χώρας, τόσο το φυσικό όσο και το μεταναστευτικό ισοζύγιο είναι αρνητικά.¹⁹

1.1. Μορφές οικογένειας

Εξετάζοντας στη συνέχεια τις μορφές οικογένειας, όπως δείχνουν τα δεδομένα του Πίνακα 4, η συμβατική οικογένεια αφορά την πλειοψηφία των οικογενειών στη χώρα μας (δηλ. παντρεμένα ζευγάρια με ή χωρίς παιδιά 82%), ενώ τα νέα σχήματα οικογενειακής ζωής αφορούν κυρίως τα «συμβιούντα ζευγάρια» που για πρώτη φορά απογράφηκαν στην Απογραφή του 2011 και τα οποία αντιστοιχούν στο 2,5% του συνόλου των οικογενειών και οι μονογονεϊκές οικογένειες που αποτελούν μια πραγματικότητα, η οποία στατιστικά γίνεται ολοένα και πιο ορατή: γύρω στο 15% του συνόλου των οικογενειών με παρουσία πολύ συχνά μητέρας με παιδί-ά (12,90%) και πολύ πιο σπάνια του πατέρα με παιδί-ά (2,5%). Οι οικογένειες αυτές, όπως γνωρίζουμε, αντιμετωπίζουν πολλές δυσκολίες και ιδιαίτερα προβλήματα και αντιμετωπίζουν μεγαλύτερο κίνδυνο φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού συγκριτικά με τις διγονεϊκές οικογένειες.

Πίνακας 4. Πυρηνικές οικογένειες ανά τύπο οικογένειας, 2011

Τύπος	Αριθμός	%
Παντρεμένα ζευγάρια χωρίς παιδιά	913.279	30,22
Παντρεμένα ζευγάρια με παιδί-ά	1.570.422	52,00
Συμβιούντες χωρίς παιδιά	61.630	2,00
Συμβιούντες με παιδί-ά	12.319	0,38
Πατέρας με μεπαιδι-ά	74.438	2,50
Μητέρα με παιδί-ά	389.337	12,90
ΣΥΝΟΛΟ	3.021.425	100,00

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ/Ελληνική Στατιστική Αρχή. Συνθήκες διαβίωσης στην Ελλάδα, 2016.

19. Όπ. παραπάνω.

Η οικονομική κρίση και η ανεργία των γονέων στη χώρα μας διαφοροποιεί και τα οικογενειακά μοντέλα σχετικά και τον κατά φύλο καταμερισμό της αμειβόμενης/μη αμειβόμενης εργασίας. Όπως μας δείχνουν τα δεδομένα του Πίνακα 5, σε νοικοκυριά ετερόφυλων ζευγαριών με τουλάχιστον ένα παιδί ηλικίας κάτω των 18 χρόνων, η αναλογία που και οι δύο γονείς εργάζονται, οι λεγόμενες οικογένειες «διπλής απασχόλησης» μειώνονται σημαντικά μεταξύ του 2008 και του 2014 (από 55,2% φτάνουν στο 44,1%). Δύο άλλες αλλαγές που παρατηρούνται αφορούν την αύξηση του ποσοστού των οικογενειών που εργάζεται μόνο η γυναίκα (από 2,5% στο 8,6%), καθώς και η αύξηση της ποσοστιαίας αναλογίας των οικογενειών που δεν εργάζεται κανένας από τους δύο γονείς που από το 2,5% φτάνει στο 10%. Ανάμφιβολα, η αύξηση της ανεργίας και οι αλλαγές στα οικογενειακά πρότυπα έχουν σαν αποτέλεσμα όλο και περισσότερα παιδιά να μεγαλώνουν σε οικογένειες που χαρακτηρίζονται από έλλειψη εργασίας, ενώ οι παροχές και οι υπηρεσίες που αφορούν τα παιδιά και τις οικογένειες σταδιακά να μειώνονται²⁰.

Πίνακας 5. Μοντέλα οικογένειας και κατά φύλο καταμερισμός της αμειβόμενης εργασίας στην Ελλάδα, 2008-2014 (Ζευγάρια με τουλάχιστον με ένα παιδί κάτω των 18 χρόνων)

Μοντέλα οικογένειας	2008 Β' τρίμηνο	2014 Β' τρίμηνο
Και ο άνδρας και η γυναίκα εργάζεται (οικογένειες διπλής απασχόλησης)	55,2	44,1
Ο άνδρας με πλήρη απασχόληση, η γυναίκα με πλήρη	48,6	37,8
Ο άνδρας με πλήρη απασχόληση, η γυναίκα με μερική	5,7	4,5
Ο άνδρας με μερική απασχόληση, η γυναίκα με πλήρη/μερική	0,9	1,8
Ο άνδρας με απασχόληση, η γυναίκα δεν εργάζεται (ο άνδρας κουβαλητής)	40,3	37,3

20. Βλ. ΚΑΡΑΜΕΣΙΝΗ Μ., RUBERY J. (επιμ.), (2015), *Γυναίκες και λιτότητα: η οικονομική κρίση και το μέλλον της ισότητας των φύλων*, Αθήνα: Νήσος.

Ο άνδρας με πλήρη απασχόληση, η γυναίκα μη ενεργή	34,4	22,6
Ο άνδρας με πλήρη απασχόληση, η γυναίκα άνεργη	5,7	12,8
Ο άνδρας με μερική απασχόληση, η γυναίκα δεν εργάζεται	0,2	1,9
Η γυναίκα εργάζεται, ο άνδρας δεν εργάζεται (γυναίκα κουβαλήτρια/εισοδηματίας)	2,5	8,6
Η γυναίκα με πλήρη απασχόληση, ο άνδρας δεν εργάζεται	2,0	7,1
Η γυναίκα με μερική απασχόληση, ο άνδρας δεν εργάζεται	0,5	1,5
Ούτε ο άνδρας ούτε η γυναίκα εργάζονται (νοικοκυριά χωρίς εργαζόμενο)	2,5	10,0
Σύνολο	100,0	100,0

Πηγή: Καραμεσίνη, Rubery (επιμ.), 2015: 268.

Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Η καθυστερημένη και ελλειμματική ανάπτυξη της Επιστήμης της Κοινωνιολογίας στη χώρα μας, είχε σαν αποτέλεσμα την διαχρονική έλλειψη εμπειρικών ερευνών στο πεδίο της Κοινωνιολογίας της Οικογένειας.

Αναλύοντας, τις μεταβολές και εξελίξεις στην οικογένεια και στις οικογενειακές συμπεριφορές στην Ελλάδα με βάση τα δημογραφικά δεδομένα, είδαμε ότι παρατηρείται σταδιακή αποδόμηση της οικογενειακής ομάδας, που από κοινωνικός θεσμός μεταβάλλεται σε «συντροφική ομάδα», σε ομάδα «εκούσιας συμβίωσης», «σε ιδιωτική σφαίρα», και όπου η δημιουργία οικογένειας και απόκτηση παιδιών δεν αποτελεί, όπως φαίνεται, τον πρωταρχικό στόχο της συμβίωσης, αλλά αυτό που προέχει είναι η συναισθηματική ικανοποίηση των δύο συντρόφων/συζύγων. Έτσι από τη μια μεριά μειώνονται οι γάμοι και κυρίως οι θρησκευτικοί, ενώ από την άλλη η συχνότητα των διαζυγίων αυξάνεται σταδιακά.

Παράλληλα παρατηρείται σημαντική αύξηση των οικογενειών που και οι δύο γονείς εργάζονται, ενώ η ποικιλία των σχημάτων συμβίωσης διαμορφώνουν τη νέα οικογενειακή πραγματικότητα. Αποτέλεσμα των μετασχηματισμών αυτών είναι και η σημαντική μείωση του αριθμού παιδιών, γεγονός που αποτυπώνει και την ανάδυση ενός νέου φαινομένου, αυτού της αύξησης της τελικής ατεκνίας. Ακόμη, τα άτομα κατά τη σύγχρονο περίοδο πολύ πιο εύκολα είναι έτοιμα να εγκαταλείψουν οικογενειακούς δεσμούς και σχέσεις όταν δεν αποκομίζουν την προσδοκώμενη συναισθηματική και προσωπική ικανοποίηση μέσα από αυτές, ενώ το νέο μοντέλο, αυτό της «εκούσιας συμβίωσης», φαίνεται να επικρατεί σε μεγάλο βαθμό και στη χώρα μας.

Όσον αφορά τις μορφές οικογένειας, αν και οι διγονεϊκές οικογένειες υπερτερούν, η συχνότητα των μονογονεϊκών οικογενειών αυξάνεται διαρκώς, ενώ η συμβίωση χωρίς γάμο –που έχει θεσμοθετηθεί πρόσφατα με το σύμφωνο συμβίωσης– συναντάται ολοένα και πιο συχνά (ετερόφυλα και ομόφυλα ζευγάρια). Όλες αυτές οι μεταβολές καθιστούν αναμφίβολα τη σύγχρονη ελληνική οικογένεια πολύ πιο ευάλωτη και πιο ασταθή.

Ωστόσο, η ελλιπής ανάπτυξη της Κοινωνιολογίας της Οικογένειας, καθώς και η απουσία διαχρονικών εμπειρικών μελετών στην ελληνική βιβλιογραφία, δεν μας επιτρέπουν να κατανοήσουμε σε βάθος τους μετασχηματισμούς του θεσμού της οικογένειας και τις συντελούμενες αλλαγές που όσον αφορούν τη δομή και τις λειτουργίες της.